

Bankovní daň: opravdu věříte tomu, že může pomoci?

Aleš Rod

Ačkoliv na červnovém summitu G20 v Torontu vůdci dvacítky nejlivnějších zemí světa smetli návrh globální bankovní daně ze stolu, když dospěli k závěru: *Kdo chce, ať si ji zavede*, na půdě Evropské unie politická diskuze o obdobném typu regulace neutichá. Připomeňme, že státy EU si, s výjimkou České republiky a Itálie, své ano zdanění bankovního sektoru již řekly. Chtějí tak vytrestat „zhýralý finanční byznys“ za to, že zplodil a rozdmýchal finanční krizi. A to tím nejnáchylnějším možným způsobem – tak, aby si finančníci sami našetřili na potenciální další záchranu v budoucnosti. Musím se přiznat, že hovory o této regulaci bankovního sektoru mi připomínají rozmluvy o paní Colombové, manželce známého seriálového detektiva. Nikdo ji nikdy neviděl, nikdo neví, jak vypadá, ani co by její reálná existence pro okolí skutečně znamenala. Pro mnoho lidí je však myšlenka na její existenci velmi atraktivní.

Výše zmíněné platí tím více, čím početnější řada indicií vystavuje optimisticky naladěným zastáncům této myšlenky otazníky a slabá místa.

Koncept bankovní daně je skutečně natolik nejasný, že vzbuzuje stále nové a nové otázky, aniž by byly ty základní uspokojivě zodpovězeny. Jak bude vypadat? Z čeho se bude počítat? Jaká bude její výše? Bude fixní v čase? Kam poplynou vybrané peníze? Kdo je bude spravovat? Jak je bude spravovat? Kdo rozhodne o jejich použití? A podle jakého klíče bude případná záchrana probíhat?

Politici, zdá se, odpovědi na tyto otázky nehledají. A už vůbec se nezabývají tím, zda jimi prosazované návrhy mohou fungovat v praxi. Miliardy eur, na které už už sahají, jsou pro ně tím nejpádnějším „argumentem“. Pojďme se proto na regulaci podívat podrobněji alespoň my.

Podoba bankovní daně

V zásadě se nabízejí tři základní formy tohoto opatření. Odpovídají těm, které v březnu letošního roku navrhl Mezinárodní měnový fond. MMF blíže rozvedl potenciální formy příspěvku finančního sektoru (Financial Sector Contribution) na zajištění budoucí stability v reportu¹ určenému na červnové zasedání G-20 v Torontu.

A. Bankovní daň

První možnou podobou regulace je bankovní daň (*Bank Levy, Bank Tax*). Bankovní daň je v souvislosti s regulací odvětví skloňována asi nejčastěji. Zastánci této varianty tvrdí, že skladba rozvahy bankovní instituce zrcadlí míru podstupovaného rizika přesněji než jiné proměnné (např. ukazatele ziskovosti či počty uskutečňovaných transakcí).

V návrhu IMF se hovoří o tom, že v případě uvalení této daně napříč celým finančním sektorem musí být důsledně rozlišováno mezi různými skupinami institucí (např. bankami a pojišťovnami), a také mezi různými typy institucí v rámci těchto skupin (např. retailovými bankami a investičními bankami) tak, aby to odráželo odlišnou míru rizika, kterou jednotlivé typy finančních institucí podstupují. Tomu by měla být, v ideálním případě, výše sazby přizpůsobována.

Nejasnosti přicházejí hned ve chvíli, kdy má být určen základ pro výpočet daně. Budou zahrnuty pouze rozvahové, nebo i podrozvahové po-

(pokračování na straně 2)

Inflace a pád Římské říše

Joseph Peden

Před více než dvěma stoletími, v roce 1776, byly v Anglii vydány dvě knihy, které jsou dodnes čteny a vysoce ceněny. Jednou z nich je *Bohatství národů* Adama Smithe a druhou *Úpadek a pád Římské říše* Edwarda Gibbona. Gibbonova mnohadílnná práce je příběhem státu, který přetrval dvanáct století na západě a dalších tisíc let na východě v Konstantinopoli. Gibbon si ovšem při pohledu na tento fenomén nekladl otázku: „proč římská říše padla?“, ale spíše: „jak je možné, že vydržela tak dlouho?“ Výzkumu tohoto problému věnovalo velké úsilí i mnoho historiků, kteří následovali po Gibbonovi. Co bylo příčinou toho, že Římská říše přetrvala tak dlouhou dobu? A došlo k jejímu zhroutilí, nebo se jednoduše transformovala do středověké evropské civilizace, jejímiž jsme dědici?

Byl jsem požádán o přednášku na téma Římských dějin, jež by se soustředila obzvláště na problematiku inflace a jejich dopadů. Moje analýza vychází z předpokladu, že monetární politika nemůže být studována či pochopena sama o sobě, ale pouze jako součást celkové státní politiky. Monetární, fiskální, vojenské i politické záležitosti jsou úzce propojeny, poněvadž každý stát se snaží monopolizovat si peněžní nabídku na svém teritoriu. Monetární politika tedy slouží – i když většinou špatně – pocítovaným potřebám vládců státu. Pokud se podaří díky ní zvýšit prosperitu obyčejných lidí, tak se jedná o sekundární prospěch, ale jejím hlavním cílem je sloužit potřebám vládců a nikoliv ovládaných. A tento pohled je

(pokračování na straně 4)

Arnold Kling a Nick Schulz: From Poverty to Prosperity

Matěj Šuster

Ekonomové Arnold Kling¹ a Nick Schulz loni vydali pozoruhodnou publikaci *From Poverty to Prosperity: Intangible Assets, Hidden Liabilities and the Lasting Triumph Over Scarcity*². V této knize popularizují poznatky těch ekonomických směrů, které kladou důraz na technologické inovace, podnikatelské objevování a dynamický konkurenční proces (například nová institucionální ekonomie, teorie endogenního růstu aj.). Souhrn těchto poznatků nazývají Economics 2.0 a dávají jej do kontrastu s tradičním pojetím ekonomie. Ekonomie hlavního proudu se totiž dle jejich soudu zaměřuje hlavně na „hmotné“ výrobní faktory (práci, půdu a kapitál) a „statickou efektivnost“, tj. efektivní alokaci v současnosti dostupných vzácných zdrojů. Naproti tomu Economics 2.0 staví do popředí „adaptivní efektivnost“ tržního procesu, tj. schopnost podnikatelů a jiných tržních aktérů pružně se přizpůsobovat neustále se měnícím podmínkám. Dotyčný směr zdůrazňuje roli lidské vynalézavosti, jakož i důležitost institucí, které usměřují lidské úsilí produktivním směrem a naopak odrazují od „predátorských“ praktik, při nichž se někteří jedinci násilně či lstivě obohacují na úkor jiných osob. Je to právě „neviditelná ruka“ konkurenčního procesu, jež firmy podněcuje k nepřetržitým technologickým inovacím, která je dle

(pokračování na straně 7)

ložky? Budou některé položky vyňaty, nebo jako základ poslouží celá bilanční suma? Zaměří se kalkulace na stranu aktiv, či na stranu závazků? Chvályhodné je jedno: i v této nescmýslné debatě, jakou hovory o bankovní dani jsou, zaznívají vcelku logické komentáře. Například že by měl být striktně vyňat regulatorní kapitál (netreštějme banku za to, že zvyšuje svou stabilitu), že nelze házet všechny dluhy bank do jednoho pytle (respektujme pojištěné závazky), že zahrnutí rizikově vážených aktiv by se mohlo překrývat s konceptem Basilejských smluv³ (neregulujeme regulované), nebo že by mělo být zamezeno dvojímu zdanění některých operací (nedaňme zdaněné). V globálním kontextu, který je, jak se zdá, ze hry, by samozřejmě bylo nutné vyřešit i případnou nekompatibilitu účetních standardů (IFRS-IAS vs. US GAAP⁴).

Zůstaňme ještě chvíli u doporučení IMF. Podle analytiků Mezinárodního měnového fondu se jako nejhodnější možnost jeví počítat základ daně od rozvahových závazků, od nichž by byly odečteny kapitálové položky, a k nim připočíst navýšení odvíjející se od struktury podrozvahových aktiv v držení banky. Daňově uznatelné odpočty by měly navíc odrážet objem pojištěných závazků. Z informací v médiích lze lehce nabýt dojmu, že pro politiky zůstává nejzajímavější zdanit „vše, co se hýbe“, tedy celou bilanční sumu. Přináší to vidinu většího objemu vybraných prostředků a zároveň omezuje prostor k tomu, aby se banky vyhýbaly odvodům účetními operacemi.

Ale co typ a výše sazby? Rovná sazba daně by byla snáze aplikovatelná, avšak nebyla by příliš v souladu se záměrem snížit sklon k riziku a eliminovat podhoubí pro systémové selhání sektoru. Jakákoliv progresivní či regresivní podoba daně povede ke snaze minimalizovat odvody fúzemí a akvizicemi, děleními či přesuny aktiv v rámci majetkově propojených finančních skupin. Ekonomové holdující dani se ve svých komentářích shodují pouze v jednom obecném tvrzení, a sice že by typem a výší sazby měly být podchyceny jak *kvantitativní*, tak *kvalitativní* rysy portfolia instituce, ale nemělo by docházet k ohrožení základní funkce bankovního (finančního) sektoru – poskytování finančních služeb.

B. Daň z finanční aktivity

Jako druhý způsob regulace se nabízí uvalit daň na finanční aktivitu institucí (*Financial Activities Tax – FAT*). Tato daň má být počítána ze sumy zisků a odměn, které ústav v daném období vytváří. Stoupenci této varianty přirovnávají FAT k jakési specifické obdobě daně z přidané hodnoty bankovního (finančního) sektoru. Daň má vyvažovat rizika podle hesla „větší objem zisku a odměn je odrazem vyšší míry podstupovaného rizika“, navíc nemá být obtížné ji zavést. Podobné typy daně jsou pilířem daňových systémů po celém světě. Podobnost s odvody z příjmů ale sama o sobě představuje slabou stránku tohoto návrhu – je spravedlivé, aby míra zdanění výnosů v jednom odvětví přesáhla regulaci v jiných odvětvích privátního sektoru?

Jako u předchozí formy regulace, i zde je

problematické, jak budou stanoveny všechny charakteristiky návrhu. Co by mělo být základem pro výpočet daně? Celý zisk? Někjaká jeho část? Dostupné materiály k problematice nejsou dokonce prosty ani obtížně uchopitelných a mlhavých termínů jako „větší než průměrný zisk“ či „vysoká odměna“.

Pravda, bázi daně lze odvozovat od předem definovaných poměrových ukazatelů, kupříkladu ROE⁵. Avšak v takovém případě by daň dávala smysl, jen kdyby byla uvalena globálně, vyjma případu, že bude výše sazby natolik nízká, že ekonomické náklady na případnou volbu rezidence nohama přesáhnou výši odvodu. Zdanění finanční aktivity však může vést ke snižování velikosti sektoru, a to s nižší mírou nejistoty ohledně dopadu na strukturu finančních trhů a úspěšnosti implementace než v případě třetí nabízející se formy regulace: daně z finanční transakce.

C. Daň z finanční transakce

Zdanění jednotlivých transakcí (*Financial Transaction Tax – FTT*) je letitý koncept, o němž byly v ekonomické teorii popsány tisíce stran textu. Již jednou se zdanění finančních transakcí stalo hlavním tématem odborných diskuzí, jež měly nabídnout potenciální odpověď na finanční krizi, a sice na tu způsobenou krachem newyorské burzy na přelomu 30. let minulého století.

Nápad zdanit tu či onu vybranou transakci však má mnohem delší kořeny. Už v roce 1694 byl na londýnské burze vybírán poplatek formou kolkovného, které musela obsahovat každá listina stvrzující nákup majetkového podílu v podniku (pozn.: patří tak mezi nejstarší stále existující daně ve Velké Británii). V již zmíněných 30. letech 20. století obhajoval koncept daně z finanční transakce, cílený na americkou Wall Street, i sám John Maynard Keynes. Ten tvrdil, že podobné zdanění může potlačit nadměrné spekulace anonymních investorů, které poškozují ekonomiku. Touto Keynesovou myšlenkou byl zásadně ovlivněn i ekonom James Tobin, nositel Nobelovy ceny za ekonomii, jenž značnou část své akademické dráhy spojil s vývojem teorie známé jako Tobinova daň, tedy daně z měnových transakcí. Chtěl zdanit všechny spotové⁶ konverze z jedné měny do druhé, čímž hodlal eliminovat krátkodobé spekulativní přesuny kapitálu. Právě ty podle něho zásadně zvyšovaly volatilitu trhů.

Na Tobinovy návrhy navázal v 90. letech Paul Bernd Spahn, který zdanění transakcí doporučoval v souvislosti s krizí v Mexiku. Tobinovu ideu však pozměnil tím, že dával přednost dvoupásmové struktuře sazby. Velmi nízká sazba daně by byla vybírána nepřetržitě, zatímco vyšší sazba pouze v časech, kdy budou na trzích hrozit spekulativní útoky. Spahnův koncept daně z finanční transakce byl dokonce přijat belgickou vládou v listopadu roku 2004 (účinnost zákona je ale navázána na existenci podobných právních předpisů v ostatních zemích eurozóny).

Základ pro výpočet daně z finančních transakcí skýtají dobře evidovatelné operace, což v dnešní době znamená všechny operace. Je proto možné danit obchodování s devizami, akciemi, dluhopisy, komoditami,

deriváty a tak dále. Závisejí jen a jen na rozhodnutí regulátora. Dle výpočtů Mezinárodního měnového fondu (IMF, 2010) by globálně uvalená daň o velikosti bazického bodu⁷ na obchody s akciemi, dluhopisy a deriváty ročně vynesla 200 miliard dolarů, přičemž půl bazického bodu Tobinovy daně na spotové a derivátové transakce ve čtyřech hlavních obchodovatelných měnách by přidalo 20 – 40 miliard dolarů.

Odhlédneme-li od toho, že kvantitativní charakteristiky transakcí nemusí nic říkat o provázanosti či rozložení rizika, jeho systémové složce ani vlivu institucí v bankovním (finančním) sektoru, je absurdní si myslet, že by bankovní ústavy zakrojily do svých marží a nechaly ceny služeb beze změny. Další věcí je, že daň by měla smysl (pokud lze slovo „smysl“ v tomto kontextu vůbec použít) pouze v případě, že by byla nastavena za hranice bankovního sektoru, tzn. na celý finanční sektor. Výsledek? Přenos zvýšených nákladů i do cen nefinančních produktů. Rostoucí výdaje vznikající při spotřebě finančních služeb dávají korporacím a podnikatelům dvě volby – buď snížit vlastní zisk, nebo pokračovat v postupném přesouvání břemena na své zákazníky bez ohledu na obor, ve kterém se vyskytujeme.

Z úst některých představitelů politické moci lze vyčíst, že myšlenku FTT považují za velmi spásnou. Prý by mohla, respektive měla žít vlastním životem bez ohledu na ostatní formy stupňující se regulace.

Správa daně, aneb: Kam s výnosy z regulace?

Za souhlasného pokykování daňových poplatníků (tj. bankovních klientů) se hovoří o tom, že by banky (nebo celý finanční sektor) měly každoročně vydat až desítky miliard eur. Ale jak tyto peníze spravovat?

Mluví se o založení speciálního fondu za účelem správy vybraných prostředků. Přejí si to například Německo nebo Francie. Fond by měl být obdobou amerického fondu pojištění vkladů (Federal Deposit Insurance Corporation – FDIC), tedy autority zodpovědné za uzavírání nesolventních bank a následného odškodňování klientů. Evropská unie by podle svého záměru financovala všechny další záchranné akce, jako překlenovací úvěry bankám či záruky při odkupu toxických aktiv, právě z nově vzniklého fondu. Veřejné finance by měly zůstat nedotčené. Prosadit tuhle myšlenku ale nemusí být tak snadné, jak se na první pohled zdá. Británie si totiž představuje, že by se výtěžky z regulace finančního sektoru staly klasickým rozpočtovým příjmem a posloužily by k zalátání deficitů veřejných financí.

Jako kompromis je předkládán návrh na časově omezené plnění fondu, kdy by se fond po určité době, respektive po dovršení určitého objemu (pravděpodobně odvozeného od celkových nákladů státních záruk), uzavřel. Pak by byla regulace buď zcela zrušena, nebo by odvody byly přesměrovány mezi standardní rozpočtové příjmy veřejného sektoru. Netřeba připomínat, že časově omezená daň je evergreenem mezi pohádkami z veřejných financí.

Záchrana = -100, daň = 100	Příspěvek finančního sektoru	Příspěvek z veřejnýc h peněz	Dopad na státní rozpočet
FOND	100	0	0 / 100*
BEZ EXISTENCE FONDU	100	0	100
BEZ EXISTENCE DANĚ	0	100	-100

Tabulka č. 1 – Rozložení prostředků mezi privátní a finanční sektor; *závisí na použití prostředků z fondu

Přehled základních alternativ je zobrazen v jednoduché tabulce, a to včetně případného dopadu na státní rozpočet. Předpokládejme rovnost výnosu z regulace s náklady na záchranu sektoru (100). V takovém případě by existence záchranného fondu, do něhož by proudily výnosy, znamenala pokrytí ztrát z prostředků od finančních institucí s nulovou participací veřejných financí. Pokud by byly prostředky použity k nákupu státních dluhopisů, mohly by dokonce znamenat krátkodobý přínos v podobě půjčky státu (dluh by samozřejmě musel být později splacen s úroky). Při neexistenci fondu by vybraná daň přímo vstupovala do příjmové strany rozpočtu. Kdyby zvláštní daň nebyla zavedena a stát by nadále poskytoval bankám pomoc v případě potíží, výsledkem by sice byl deficit veřejných financí, ale pouze dočasný. Při jasných, předem formulovaných podmínkách státní pomoci, kombinovaných s transparentním a vymahatelným právním systémem, nemusíme na prostředky použité k záchraně bankovního sektoru hledět jako na utopené náklady, nýbrž naopak jako na neztrátovou investici. Např. na přelomu roku největší bankovní skupina v USA, Bank of America, splatila státu PŮJČKU 45 miliard dolarů, jež jí byla poskytnuta na překlenutí krize z vládního záchranného programu TARP. Při jejím poskytnutí se přitom spekulovalo, zda bude BoA vůbec někdy schopna prostředky vrátit.

Politicky třaskavou debatu můžeme očekávat i při hledání správce fondu. Lze očekávat, že výběr by padl na některou stávající instituci. Ale na jakou? ECB? Evropský parlament? Evropskou komisi? Nabízejí se ale i jiné neméně pikantní otázky – tak velký objem prostředků, který si politici předurčují vybrat, nelze nechat ležet na hromádce v Bruselu. Ale kam s penězi, co zatím nikdo nepotřebuje? Státní dluhopisy? Akcie? Konzervativní komodity? Od každého trochu? Jen zatvrzelý optimista

může předpokládat, že se politické špičky ze zemí sedmadvacítky shodnou, kterému státu půjčit na provoz a kterému ne.

Další nevyřešené dotazy následují – přijde-li krize, kolik kdo dostane? Bude záchranný balíček odpovídat tomu, kolik peněz na dani ta či ona konkrétní instituce odvedla, nebo bude, takřkajíc, všechno všech? Co řeknou stabilní hráči na trhu, až jejich příspěvek poslouží k záchraně konkurentů z oboru, kteří se pustili do většího rizika? A co řeknou klienti těchto institucí v případě, když se správci správně rozhodnou potrestat morální hazard a nechají je padnout navzdory existenci fondu?

V současné chvíli neznám odpovědi na tyto otázky. Přiznám se, že debata o problematice, kterou lze prostřednictvím médií sledovat, mě nenaplňuje optimismem, že by je znali tvůrci připravující finální podobu regulace.

Dopady regulace

O podobě regulační daně a nejvýznamnějších problémech, které bude nutné před její implementací vyřešit, toho již bylo napsáno dost. Pojďme se nyní zamyslet nad možnými dopady regulace.

Morální hazard

Asi nejzávažnější hrozbou je zvýšení míry morálního hazardu v odvětví. Jak známo, teorie morálního hazardu vyplývá z asymetrie informací a v diskutovaném kontextu ji lze interpretovat tak, že pojištěný subjekt bude následkům svého chování přikládat menší význam, protože ví, že za ně nebude muset nést odpovědnost.

Právě toto je problém – institucionální prostředí motivuje finančníky i k takovým operacím, které v souhrnu podkopávají stabilitu finančního sektoru jako celku. Nevěříme tomu, že desítky miliard eur čekající na využití v sanačním fondu přimějí kohokoliv ve finančním sektoru k zodpovědnějšímu jednání, navíc, když zmíněná regulace bude negativně tláčit na rentabilitu odvětví. Naopak. Nová vlna intervencí láká k tomu přestat se chovat zodpovědně a vytěžit ze situace co nejvíc s vidinou dosažitelné pomoci. Ztotožňují se s tím, co řekl profesor Robert Holman: „(Bankovní daň) je dodatečným kanálem přerozdělování, kdy zdravé banky budou zdaňovány jenom proto, aby nově zřízené fondy mohly z těchto peněz financovat banky nezdravé“ (HN, 21. 6. 2010). Pokud by byla regulace cílena pouze na banky, mohly by tak paradoxně být existencí ochranného fondu zvýhodněny oproti konkurenčním firmám z nebankovního sektoru, které poskytují substituty.

Riziko morálního hazardu hrozí ale i ze strany klientů finančních institucí. Zaměříme-li se na banky, navzdory zákonnému pojištění vkladů je pro řadu spotřebitelů stabilita a důvěryhodnost instituce velmi důležitým faktorem, jenž mnohdy ovlivňuje jejich jednání na trhu silněji než cenové faktory. Posuďte sami: čtyři největší a nejstabilnější banky v českém bankovním sektoru v roce 2009 spravovaly 65,3 % bilanční sumy sektoru, ačkoliv se ve spotřebitelských srovnáních v konkurenci dalších pětadvaceti tuzemských bank a poboček zahraničních bank umísťují na nejspodnějších příčkách žebříčku. Že spotřebitelé mají sklon dávat přednost důvěryhodnosti před cenou, to lze často pozorovat i v zahraničí. Lze se domnívat, že nezodpovědně hospodařící instituce budou na vyšší výnos lákat klienty, kteří nebudou nuceni zabývat se otázkou, (samozřejmě v rozsahu úměrném informacím, jimiž disponují), zda je chování této instituce uvážlivé. Explicitní existence fondu tak může roztočit spirálu morálního hazardu na straně nabídky i poptávky.

Je nutné si zároveň uvědomit, že vnučeť přijdou miliardy korun, které subjekty podnikající v bankovním (finančním) sektoru investovaly do budování vlastní hodnověrnosti a dobré pověsti.

Cenový efekt

Máloco je tak jisté jako to, že vlna zdanění ovlivní cenovou politiku bank, potažmo všech finančních institucí. Ty budou mít tendenci přesunovat náklady regulace na své klienty – ať již ve formě rozšiřování pásma úrokové marže (vyšší úroková míra u úvěrů, nižší zhodnocování depozit), nebo vyšších neúrokových výnosů, tedy poplatků a provizí za zprostředkování finančních služeb. Lze předpokládat, že tlak na růst cen bude vyvíjen jak v retailových segmentech, tak u klientů korporátního bankovníctví. Pokud podniky vně finančního sektoru nebudou chtít dotovat fond pro záchranu bank (proč by to dělaly?), jednoduše vyzvou k úhradě nákladů spojených s bankovní daní své vlastní zákaznicky.

Populistické zdůvodnění regulace „občané nemají nést náklady na krizi, kterou nezavinili“ – je to mj. hojně objevovalo i v tuzemské volební kampani – stojí na hliněných nohách. Ale je to vlastně velmi chytré. Označit viníky krize (banky, finanční sektor), postavit je na pranýř a za souhlasného kývání veřejnosti je potrestat uvalením daně, o níž je předem jisté, že bude přesunuta na bedra té samé veřejnosti, milionů spotřebitelů finančních služeb. To si zaslouží

¹ IMF: „A fair and Substantial Contribution by the Financial Sector, final report for the G-20“, červen 2010.

² Na podrozvahových účtech se evidují nejistá či podmíněná aktiva (závazky), která se nezobrazují v rozvaze.

³ Basilejské smlouvy jsou doporučením Basilejského výboru pro bankovní dohled, které mají zajišťovat stabilitu a konkurenceschopnost ve finančním sektoru, a to zejména požadavky na kapitálovou přiměřenost. V současnosti platí dokument Basel II; modifikovaná doporučení (Basel III) vejdou v účinnost v r. 2018.

⁴ IFRS (IAS) = International Financial Reporting Standards, neboli Mezinárodní standardy pro finanční reportování (dříve známé jako International Accounting Standards, neboli Mezinárodní účetní standardy). Používají je zejména společnosti obchodující na evropských burzách, ale finanční vykazování se jimi řídí i v Rusku, Hongkongu, Singapuru či Austrálii. US GAAP = US Generally Accepted Accounting Principles, neboli Americké všeobecně uznávané účetní zásady. Používají je společnosti obchodující na kapitálových trzích v USA.

⁵ ROE – poměrový ukazatel návratnosti vlastního kapitálu (Return on Equity). Spočítá se jako poměr čistého zisku a účetní hodnoty vlastního jmění.

⁶ Spotové = v aktuálním čase probíhající operace (obchod je vypořádán zpravidla v den iniciace, maximálně následující den). Opakem jsou tzv. forwardové operace.

⁷ Bazický bod označuje setinu procentního bodu, tj. například úrokovou sazbu ve výši 0,01%. Procentní bod udává změnu hodnoty v procentech. Čin-li úroková sazba 5% a snížila se na 4%, poklesne o jeden procentní bod. Kdybychom řekli, že se sazba snížila o 1%, znamenalo by to ve skutečnosti, že sazba poklesla z 5% na 4,95% (jedno procento z pěti je 0,05).

nominaci na cenu „jak zvýšit daňové břemeno a zůstat přitom oblíbený“.

Dopad na kapitálové trhy

Bankovní sektor bude muset čelit i dalším výzvám, jejichž dopady rozhodně nelze označit jako zanedbatelné. Regulace výše nastíněnými formami daně, navíc podpořená směrnici EU upravující vyplácení odměn bankéřům (v ČR začne platit od ledna 2011), má za úkol podvázat či snížit velikost odvětví. To bude zhoršovat ukazatele rentability bankovního sektoru (Deutsche Bank odhadla roční pokles výnosů na akcii na 2 až 5 %). Finanční sektor je však dlouhodobě formován právě tlakem na ziskovost a s ní souvisejícími odměnami pro akcionáře, od kterých se zase odvíjí zájem investorů o majetkové podíly. Rozhodli-li se tato rovnováha, bankovním ústavům se nepochybně znesnadní plnění kapitálových požadavků. Schwert a Seguin (1993) například vypočetili, že daň o velikosti 0,5 % uvalená na transakce s cennými papíry v USA by mohla zvýšit náklady na kapitál o 10 až 180 bazických bodů.

Uměle podpořená zdrženlivost v poskytování úvěrů může navíc rozvíkat stále velmi chatrné základy evropského ekonomického růstu – spotřeby a investic. Právě nízké úvěrování přitom leží politikům ze starého kontinentu v žaludku. Absurdní je, že během jed-

noho dne dokáží lobovat za vyšší míru regulace bankovního sektoru s nevyhnutelným zdaněním bank, a zároveň kritizovat banky za to, že v současnosti neposkytují dostatečné množství úvěrů (tj. že se chovají zodpovědně) a brání tak evropské ekonomice v hladší cestě z recese!

Rozdílné hospodaření bank jednotlivých zemí a distorze trhu

Problém nadnárodně implementované regulace je také v tom, že nebere v úvahu rozdílné hospodaření bank v různých státech. Jsou země, které se z veřejných peněz nemusely na záchraně bank v odeznívající finanční krizi podílet vůbec, nebo jen zcela minimálně. Mezi tyto země patří i Česká republika. Dodejme však, že český bankovní sektor byl fiskálně sanován v úvodu druhého tisíciletí skrze Českou konsolidiční agenturu, kdy bylo převedeno 600 až 800 miliard Kč špatných úvěrů z bilancí bank do ČKA a poté tyto úvěry od ČKA odkoupili věřitelé zpět za pouhý zlomek původní hodnoty (například již od 10 procent).

Otočme proto časté tvrzení zastánců regulace v otázku: Proč by měli čeští daňoví poplatníci, t. č. bankovní klienti, kteří již ze „svých“ daní „svůj“ bankovní sektor vyčistili a mimo jiné tak přispěli k výplatám desítek miliard Kč z dividend, které proudily k zahraničním mateřským bankám od zdravých českých dcer, po-

máhat zachraňovat bankovní odvětví cizí země? Pokud by tomu tak bylo, proč by si stát jako Česká republika nemohl nárokovat peníze zpětně? Vždyť investice v úvodu druhého tisíciletí snížila pravděpodobnost, že bude potřebné z fondu poskytovat pomoc v budoucnu.

G-20 zakončila červnový summit tím, že by si každá země měla o dani rozhodnout na svojí úrovni. Zní to logicky, ale i toto nese svá rizika. Možnost poskytovat služby z rezidencí nabízejících výhodu nižší daně může způsobit umělé konkurenční výhody a distorze trhu. Ty povedou k dalším problémům, na něž opět mohou doplatit spotřebitelé.

Takže: Vážně věříte tomu, že uvalení daně může kohokoliv ve finančním sektoru přesvědčit k zodpovědnějšímu jednání?

Já ne. Věřím v to, že každý by měl nést odpovědnost za následky svého počínání. Ať již jsou pozitivní, nebo negativní. A pokud se mám smířit se státní intervencí, tak jen za podmínky, že dluhy se budou hradit, a to včetně úroků s rizikovou prémie. Toto platí dvojnásob při záchraně vysoce ziskových, soukromých podniků, na kterou jsou použity veřejné prostředky.

Aleš Rod (ales.rod@libinst.cz) je výzkumným pracovníkem Liberálního institutu a doktorem na Národohospodářské fakultě VŠE

Inflace a pád Římské říše

(pokračování ze strany 1)

ústřední, jak myslím, pro pochopení vývoje monetární politiky v pozdní Římské říši.

Začneme tím, že se pokusíme poznat mentalitu vládců Římské říše, jaká panovala na konci druhého století po Kristu a do konce třetího století. O tomto období římských dějin historikové mluví jako o „krizi třetího století“. Důvodem je, že římská společnost v této době trpěla tak dalekosáhlými a obrovskými problémy, že římská společnost byla na konci třetího století ve všech směrech velmi odlišná od podoby, jakou měla v prvním a druhém století, což je období, o kterém se mluví jako o Augustovském principátu.

Abychom pochopili mentalitu římských císařů, postačí, podíváme-li se na poučení, jaké dal císař Septimius Severus na smrtelné posteli svým dvěma synům Caracalovi a Getovi: „Žijte ve svornosti, hleďte si vojáků a o jiné se nestarejte.“ Caracalla se neřídil první částí této rady. Jedním z jeho prvních činů bylo, že dal svého bratra zavraždit. Co se ale týče péče o vojáky, tak tu bral velmi vážně. Dokonce se s ním pohádala i jeho matka a naléhala, aby byl o něco umírněnější a omezil růst svých vojenských výdajů a uvalování velmi tíživých nových daní. Caracalla odpověděl, že již neexistuje žádný spravedlivý nebo nespravedlivý příjem. „Ale neměj obavu,“ řekl, „protože dokud máme tohle,“ ukázal na svůj meč, „tak nám peníze nikdy chybět nebudou.“ Caracalla zvýšil platy vojáků o 50%, a aby získal peníze, zdvojnásobil dědic- ké daně, které platili římsští občané. Když toto na-

pokrytí jeho výdajů nepostačovalo, jednoduše udělil římské občanství téměř všem obyvatelům říše. To, co bylo dříve privilegiem, se stalo nástrojem ke zvýšení výběru daní.

Další jeho příjem pocházel ze znehodnocování měny. Základními římskými mincemi byly v této době (211 n. l.) stříbrné denáry, které zavedl Augustus na konci prvního století před Kristem. Augustův *denarius* původně obsahoval přibližně 95% stříbra a tato mince se na dvě století stala základním prostředkem směny v celé říši. V Traianově době (117 n.l.) ještě obsahoval okolo 85% stříbra. Za Marka Aurelia (190 n.l.) podíl stříbra poklesl na 75%, Septimius Severus jej dále snížil na 60% a Caracalla skončil na 55%. Co se týče *dálkového mezinárodního obchodu*, který probíhal mezi Římskou říší, Indií a Čínou, byla zlomovým momentem právě devalvace provedená Septimiem Severem a Caracalou. Od roku 215, kdy se dostaly do Indie denáry s obsahem stříbra nižším než 60%, je v Indii odmítali přijímat a vyžadovali platbu pruty ryzího kovu. Denár tím ztratil svou pozici světové měny.

Caracalla byl zavražděn v roce 217 a poté následuje to, čemu historikové říkají „období vojenských císařů,“ protože během třetího století byli všichni císařové vojáci a všichni se dostali k moci pomocí vzpoury nebo vojenského puče. Oficiálních císařů v tomto století bylo 26 a pouze jeden zemřel přirozenou smrtí. Všichni ostatní byli buď zavražděni, nebo zemřeli v bitvě.

Caracalla započal rovněž se znehodnocováním zlatých mincí (*aureus*). Za vlády Octaviána Augusta byl poměr 45 zlatých mincí na libru ryzího zlata. Caracalla tento poměr zvýšil na 50 mincí na libru zlata. Za dalších dvacet let od konce jeho vlády to již bylo 72 mincí na libru zlata, což bylo sníženo na 60 za Diokleciána (a později opět zvýšeno na 72 Konstantinem). Opravdová krize však nastala až po Caracalovi, v letech 258–275, v období intenzivních občanských válek a invazí ze zahraničí, kdy císařové fakticky upustili od používání stříbrných mincí. V roce 268 *denár již obsahoval pouze 0,5% stříbra a ceny ve všech částech říše vzrostly téměř o 1000%*. Jediní lidé, kteří tehdy dostávali zaplacené ve zlatě, byli barbarští žoldnéři najímaní císařem. Barbari byli samozřejmě natolik barbarští, že jako platbu za své služby přijímali pouze zlato.

Poslechněme si, co o tomto období napsal Elgin Groseclose v roce 1934:

„Situace v Římském císařství v druhé polovině třetího století byla obdobím hospodářských depresí a zoufalství, které se s moderním světem ani s jeho hospodářskými cykly, návaly obchodní expanze a kontrakce, naprosto nedá srovnat. Obchod stagnoval, císařské pokladny zely prázdnou, peníze se znehodnocovaly a obchod, pokud nějaký existoval, probíhal pouze na principu barteru. Půda nebyla obdělávána a zpusťla, akvadukty vy-

schly, hradby se rozpadaly, chýše i vesnice byly opuštěné a chátraly. Rolníci se vzdali půdy a vyrazili do měst, hledající trochu bezpečí. Pokud tam nenalezli zaměstnání, alespoň tam byla zábava a nějaké jídlo. Obrovské stavby postavené pomocí otroků, imperiální systém, celá ekonomika nebyla udržována a rozkládala se, otroci se vzpírali a utíkali. Správci, tušící rychlý konec, se snažili aspoň trochu naplnit vlastní kapsy, aristokraté, obávající se nestability vlády, sháněli likvidní kapitál, zlato a stříbro a ukrývali ho pro případ nevyhnutelného kolapsu.“

Ovšem najdou se i tací, kteří toto období mohou mít skutečně v lásce, a to jsou dnešní numismatici. Zachovalo se z něj totiž velké množství mincí ve výborném stavu, a to z toho důvodu, že *se skoro vůbec nepoužívaly*. Jak píše Grosceclose:

„Smutnou skutečností tehdejší doby je obrovské množství římských mincí, které lidé schraňovali a jejichž nálezy obohatily dnešní sbírky. Poklady uložené kolem třetího století jsou složeny téměř výhradně z mědi. V jejich patině můžeme číst zoufalou nejistotu doby – císař podvodník, vláda lhář a vyděšený člověk svírající kousky mědi jako jedinou realitu v rozpadajícím se světě.“

Situace v oblasti peněz se změnila až po nástupu Diokleciána v roce 284. Krátce po svém nástupu zvýšil obsah zlata ve zlatých mincích. O deset let později pak konečně zrušil ražbu „stříbrných“ denárů, které v této době byly ve skutečnosti již jen bronzovými mincemi omočenými v trošce stříbra, a snažil se zavést ražbu nových mincí, které měly mít poměr 96 mincí na libru stříbra a pojmenování *argentius*. Tento *argentius* měl mít fixní hodnotu 50 starých denárů. Také vydal nové bronzové mince v hodnotě 10 denárů s názvem *numus*.

Dalším císařem, který prováděl peněžní reformy, byl Konstantin, první křesťanský císař. V roce 312 zavedl nové zlaté mince, které nazval *solidus* – solidní zlato. Ty se razily v poměru 72 k libře zlata, a to ve velmi velkém množství. Zlato, ze kterého se razily, získal Konstantin několika způsoby. Zprv *vypsal dvě nové daně*. Byla to daň z pozemků senátorů, což byla docela novinka, protože pozemky senátorů byly do té doby osvobozeny od většiny daní. A zavedl rovněž daň z kapitálu obchodníků – nikoliv z příjmů, ale z kapitálu – která měla být vybírána každých pět let a musela být placena ve zlatě. Také požadoval, aby renty z císařských pozemků, které byly pronajímány nájemcům, byly placeny ve zlatě. Zmocnil se rovněž zásob drahých kovů svého bývalého společníka Licinia, který zkonfiskoval zlato a stříbro z městských pokladnic měst ve východní části říše. Konstantin dále zabavil poklady v pohanských chrámech. Toto udělal až ke konci své vlády, kdy již byl přesvědčeným křesťanem a nebál se rozhněvat si staré bohy tím, že vyloupí jejich chrámy.

Konstantinova reforma do jisté míry zvrátila inflační proces. Zlaté mince začaly volněji obíhat

a sloužit jako obecný prostředek směny. Pokusy obnovit oběh stříbrných mincí však selhaly a lidé je často odmítali při směně přijímat. V tomto období také docházelo k neustálému nárůstu množství symbolických mincí [token coins], které razil nejenom císař, ale i jednotlivá města.

Jednou z věcí, které nastaly v průběhu této inflace ve 3. století, bylo to, že vláda zjistila, že když zaplatí vojákům nebo úředníkům symbolickými mincemi nebo i znehodnocenými stříbrnými mincemi, *ceny okamžitě vzrostou*. Pokaždé, když se obsah stříbra v denáru snížil, ceny přirozeně vzrostly a výsledkem bylo, že vláda, aby ochránila své vlastní zaměstnance a vojáky před účinky inflace, začala vyžadovat *placení daní v naturáliích* spíše než v mincích. Jinými slovy zavrhl svoje vlastní mince a nepřijímala je jako platbu daní.

Konstantinovy reformy tuto situaci změnilly a vláda postupně přestávala vybírat daně i vyplácet mzdy v naturáliích a navrátila se k používání peněz, a to hlavně zlata. Zlatý standard tak byl posílen a zlato se stalo hlavními penězi Římské říše. *Ovšem pro masy lidí inflace neskonzila*. Zlato dokázalo ochránit před inflací ty, kteří ho měli a používali – a to byli hlavně vojáci či státní úředníci. Daňoví poplatníci museli toto zlato, které potřebovali na zaplacení daní a které stálo stále více symbolických či „stříbrných“ mincí, pracně shánět. Pokud byli chudší, nemohli zaplatit své daně a tak či onak *přišli o svoji půdu*. Máme mnoho zpráv o tom, jak lidé *opouštěli svoji půdu a utíkali před daňovými výběřčími*. V průběhu třetího století se to stávalo stále větším a větším problémem.

Samotná armáda se od doby Augusta, kdy měla přibližně čtvrt milionu mužů, do doby Diokleciána, kdy měla přes šest set tisíc, *více než zdvojnásobila*. A navíc státní administrativa nesmírně narostla. V Augustově době existovala císařská administrativa v Římě, druhou úroveň administrativy tvořili guvernéri provincií a základní úroveň byla jednotlivá města – municipalita. V Diokleciánově době již tento systém vypadal zcela jinak. Dioklecián měl čtyři spolumládce, což znamenalo čtyři císařské dvory, čtyři pretoriánské gardy, čtyři paláce atd. Pod nimi byly čtyři pretoriánské prefektury, což byly regionální administrativní jednotky se svými úředníky a svým rozpočtem. Každá prefektura pak byla rozdělena na dvanáct diecézí a každá diecéze měla svou administrativu atd. Pod diecézemi pak byly provincie. V Augustově době existovalo přibližně dvacet provincií. O tři století později a bez jakéhokoli podstatného zvětšení území existovala *více než stovka provincií*. Provincie byly jednoduše rozdělovány a administrativně reorganizovány a náklady na správu Impéria tak *neustále narůstaly*. Všechny tyto náklady jsou jedním z důvodů, proč císařové inflaci rozpoutali. K dalším se dostaneme za okamžik.

Abyste si udělali představu o situaci po Konstantinových reformách, dovoďte mi stručnou zmínku o tom, kolik „stříbrných“ mincí nebo nyní symbolických mincí – denárů, stála libra zlata. V Diokleciánově době (301 n.l.) byla stanovena fixní cena 50 000 denárů za libru zlata. O deset let později činila 120 000. V roce 324 to bylo 300 000 a v roce 337 – v roce Konstantinovy smrti – se *libra zlata směňovala za 20 000 000 denárů*. A mimochodem, jestli znáte případ ně-

mecké měny z dvacátých let, kdy se dopisovala čísla vytištěná na bankovky, tak Římané rovněž *používali přeražení původní ražby na nominální násobky hodnoty*. V jednu chvíli dostal jeden z císařů nápad, že by se místo vydávání jednotlivých mincí vzaly kousky mědi, daly do koženého vaku, kterému se říkalo *follis* a na trhu se pak vyměňovaly celé tyto vaky místo jednotlivých kousků kovu. Myslím, že by se to dalo označit za římský ekvivalent oněch košů s papírem, které známe z obrázků Německa dvacátých let.

Jaké tedy byly příčiny této inflace? Zaprve *válka*. Plat vojáka vzrostl z 225 denárů v Augustově době na 300 denárů v Domiciánově éře. V době nástupu Septimia Severa se plat zvýšil na 500 denárů a za Caracally o deset let později činil již 750 denárů. O výplatách vojáků v průběhu třetího století až do počátku čtvrtého století nejsou záznamy a jeden z důvodů je, že vojáci byli v té době většinou *vypláceni v naturáliích*. A stejně tak i státní úředníci. Od Augustovy doby dostávali vojáci *donativ* při nástupu nového císaře, ve třetím století pak každých pět let a v Diokleciánově době byl *donativ* placen každý rok, takže se ve skutečnosti stal součástí základního platu. Když pak jeden z římských císařů odmítl zaplatit vojákům *donativ* při svém nástupu, byl vojáků zavražděn. O nárůstu velikosti armády a úřednictva jsem již mluvil. Všechny tyto záležitosti napjaly fiskální možnosti státu až za jeho schopnost je uspokojit. Císaři znehodnocovali měnu proto, aby se loď státu udržela nad vodou. Častou metodou, jak získávat dodatečný příjem, byla rovněž smyšlená obvinění ze zrady a následná konfiskace majetku. Jeden z církevních otců, sv. Řehoř z Nazianzu, tehdy prohlásil: „Válka je matkou daní.“ Já myslím, že by se dalo říci, že válka je také matkou inflace. Jaké byly následky inflace?

Římský stát sice dokázal inflační období přežít, ale pouze za cenu zničení ekonomické svobody římských občanů. Ta se stala první konkrétní obětí inflace. Římský stát měl v dřívějších dobách v zásadě *laissez-faire* přístup k ekonomickým aktivitám svých občanů. Ovšem nyní, pod tlakem inflace, byla svoboda lidí vážně narušena, a to velmi rychle.

Můžeme začít od třídy známé jako *decuriones* – decurioni. Toto byla prosperující třída menších a středních vlastníků půdy, která byla dominantním prvkem ve městech Římské říše. Právě z této třídy pocházeli volení městští radní a úředníci. A ti tradičně vnímali bezplatnou službu při správě svého města jako poctu a darovali městu nejen svůj čas, ale také používali své bohatství pro vylepšení městského prostředí. Za svoje peníze budovali vodovody, veřejné lázně, opravovali ulice atd. Byl v tom filantropický prvek a jejich odměnou bylo samozřejmě veřejné uznání a vážnost. Této skupině byl uprostřed třetího století přidělen úkol *vybírat v municipalitách daně*, které byly vypsány centrální vládou. Centrální vláda již sama nedokázala zajistit účinný výběr daní, takže učinila třídu decurionů *kolektivně odpovědnou za získávání příjmu z daní a jeho předávání císařské vládě*. Decurioni se samozřejmě při plnění tohoto úkolu potýkali se stejnými obtížemi jako jejich předchůdci a výnosy, které odevzdávali, byly často nedostatečné. Vláda proto přijala zákon, že ty daně, které decurioni nedokážou vybrat od

ostatních, musí doplatit z vlastní kapsy. To je podnětná metoda, jak výběrčí daně motivovat. Jak si dovedete představit, spolu s tím, jak se krize stávala hlubší a daně se nedařilo vybírat, decurioni „kupodivu“ již nechtěli být decuriony a začali opouštět svoje města, svoje společenské postavení a utíkali kamkoliv, kde mohli nalézt útočiště. Z toho důvodu byl přijat zákon, že každý decurion, který bude dopaden na útěku, má být spoután jako otrok, dopraven zpět do svého domovského města a tam uveden znovu do svého úřadu jako decurion. Třetí století je také dobou pronásledování křesťanů. A jak se můžeme přesvědčit, někteří z císařů museli mít docela smysl pro humor, protože zavedli zákon, že když bude dopaden křesťan a usvědčen z hrdelního zločinu – praktikování křesťanského náboženství – má dostat možnost uniknout popravě tím, že se stane decurionem.

Obchodníci a řemeslníci, kteří se tradičně organizovali do cechů a obchodních komor, se nyní také dostali pod vládní tlak. Vláda nedokázala opatřit dost materiálu pro sebe a pro armádu běžnými způsoby – lidé už nechtěli přijímat její bezcenné peníze – a tak tyto organizace přinutila k dodávkám zboží. Takže pokud jste měli dílnu na oděvy, museli jste vyrobit určitý počet oděvů pro vládu; pokud jste měli lodě, byli jste povinni přepravovat vládní náklady na svých lodích. Jinými slovy došlo k určitému druhu *znárodnění soukromých podniků*, které musely začít fungovat podle příkazů vládních úředníků. Když se lidé snažili dostat se z této situace, byli zákonem *donuceni zůstat u povolání, která dělali*. Nesměli jste tedy změnit svoji profesi. To nebylo dostatečné, protože smrt konečkonců člověka vždy od daní osvobozuje, takže se povolání stala *povinně dědičná*. Když jste zemřeli, váš syn po vás musel převzít vaši profesi. Toto se zpočátku týkalo jen profesí spojených s výrobou pro armádu, ale postupně se to rozšířilo na všechna povolání.

Rolníci (*coloni*), kteří byli nájemníky na soukromých i císařských pozemcích a kteří byli dříve také svobodnou třídou, se nacházeli pod stejným tlakem, opouštěli pronajatou půdu a hledali lepší obživu, takže byli za Diokleciána *připoutáni k půdě*. Kdokoliv, kdo měl v nájmu určitou část půdy, nesměl tento nájem opustit. Toto byl počátek středověkého poddanství a nevolnictví. Víme například ze studií o situaci v Palestině, že v průběhu třetího a počátkem čtvrtého století došlo k dramatické změně ve struktuře pozemkového vlastnictví. Palestina se v druhém století skládala hlavně z drobných pozemkových vlastníků s velmi malou výměrou – v průměru asi dva a půl akru. Do třetího století tyto drobní vlastníci zcela zmizeli a byli nahrazeni *rozsáhlými pozemkovými državami kontrolovanými několika velkými vlastníky*. Rolníci pracující na těchto pozemcích byli stále titíž lidé, jenže v průběhu třetího století přišli o svoji půdu. Důvodem byl bezpochyby ten fakt, že jediní lidé s dostatkem hotovosti byli samozřejmě vládní úředníci a ti tehdy také začali být nazýváni *potentes* – mocní. A obdobné procesy probíhaly i na jiných místech.

Co se týče daní, ty se přirozeně zvyšovaly, ale Dioklecián se rozhodl, že kompletně zreformuje celý systém, který zdědil. Předtím měla každá provincie svůj vlastní systém zdanění, který pocházel ještě z předřímských časů. Dioklecián se

svým vojenským mozkiem požadoval standardizaci. Všechno bohatství mělo být spočítáno a pak kategorizováno do jednotek produktivity. Každý pozemkový vlastník pak spadl do určité kategorie produktivity nazvané *jugum* (jugum byla rozloha půdy, kterou volský potah mohl zorat za jeden den) a to znamenalo, že císař měl poprvé v dějinách základ státního rozpočtu. To bylo něco, co Římané až do doby Diokleciána neznali. A tak na základě znalosti toho, kolik zdanitelných jednotek majetku v každé provincii existuje, se mohla uložit daňová povinnost se očekávat příjem určité sumy peněz. Naneštěstí se nevdal do úvahy ten fakt, že v zemědělství se může produktivita z roku na rok velmi podstatně měnit, jakož ani to, že když krajem projde vojsko, může obnova trvat léta. Dnes můžeme číst zoufalé petice od celých provincií žádající císaře, aby jim prominul část jejich daní, odložil jejich splatnost nebo snížil počet jednotek produktivity, aby byla zohledněna ztráta populace nebo materiálu. Ve skutečnosti, když si lidé stěžovali: „míval jsem na své půdě pět nájemníků, ale dva uprchli, takže mám jen polovinu produkce,“ odpovědí vlády bývalo: „Na tom nezáleží, musíš zaplatit podle toho, co je uvedeno v záznamech.“ Takže vztah mezi výší daní a skutečnou produktivitou opět neexistoval.

Jak se tomu lidé bránili? Zprvu *přestaly být poskytovány dlouhodobé hypotéky*. Dlouhodobé půjčky jakéhokoliv druhu doslova vymizely. Nikdo nepůjčoval, pokud neměl zaručené splátky ve zlatých nebo stříbrných prutech. Dokonce ani samotná vláda v době Diokleciána a Konstantina *nepřijímala zlaté mince jako platbu daní, ale trvala na zlatých prutech*. Takže mince musely být před zaplacením daní roztaveny a zlato očištěno od příměsí a odevzdáno ve formě prutů, protože vláda si nebyla nikdy jistá, jak moc zkažené její vlastní mince ve skutečnosti jsou. Z Egypta pochází dokument, podle něhož banky odmítly přijmout mince s božským portrétem císaře – tedy státní ražby. Vláda reagovala samozřejmě tak, že banky donutila k tomu, aby její peníze přijímaly.

To vše vedlo k *obrovské korupci* v římské společnosti. Černý trh se stával běžnou součástí života, jelikož si lidé odmítali směňovat mince v oficiálně vyhlášených poměrech. Časté byly útky z půdy, masivní daňové úniky, lidé opouštěli svá povolání a své domovy atd. Diokleciánův vrcholný příspěvek k tomuto katastrofálnímu stavu představuje jeho slavný *edikt o cenách*. Edikt o cenách z roku 301 je velmi známým příkladem vládního pokusu kontrolovat inflaci skrze regulaci cen. Měli bychom si uvědomit jeden malý zádrhel. Římská říše byla ohromným teritoriím rozprostírajícím se od Španělska na západě až po Irák a Mezopotámii na východě. Zahrnovala oblasti s velmi sofistikovanou i velmi primitivní ekonomikou, díky čemuž se samozřejmě *ceny i životní náklady v různých částech říše velmi výrazně lišily*. Nejnižší ceny byly pravděpodobně v Egyptě, zatímco v Palestině byly oproti Egyptu dvojnásobné a v Itálii byly čtyřnásobné. Dioklecián tento fakt ignoroval a nařídil *jednotný cenový standard pro celou říši*. Výsledkem bylo, že v Egyptě se edikt nijak neprojevil, protože maximální ceny komodit určené ediktem byly v Egyptě dosaženy jen zřídka. Ale v Itálii císa-

řem vyhlášené maximální ceny byly nižší než tržní ceny, takže výsledkem samozřejmě bylo, že zboží zmizelo z trhu, propukaly nepokoje v ulicích měst, atd. Trestem za porušení ediktu byla smrt – běžný trest v tehdejší Římě téměř za cokoli – a mnoho lidí bylo popraveno. Hlavním důvodem, proč byl tento edikt vydán, bylo to, že vojáci, dostávající peněžní *donativ*, byli jednou z hlavních obětí inflace a Dioklecián se obával, že ztratí kontrolu nad svou armádou. Takže lidi, které měl tento edikt chránit, byli vojáci a další státní služebníci.

Diokleciánovy peněžní reformy byly krokem správným směrem, samozřejmě s výjimkou ediktu o cenách, který mimochodem v praxi nefungoval, a proto bylo od cenové kontroly poměrně rychle upuštěno. Ale jeho peněžní reforma nebyla dostatečně radikální. *Nepřestal s chrlením nekonečného proudu bezcenných bronzových i měděných mincí* a nezbavil se závislosti na platbách v naturáliích. Konstantinovy peněžní reformy byly také pouze částečné, ale dostatečně radikální, aby přinesly zvrát. Jeho snaha ovšem také vedla ke konfiskaci zlatých rezerv daňových poplatníků a k tomu, že se stále více zlata soustředilo v rukou vládních úředníků. Zlato používal k výplatě donativu vojákům, mezd státním úředníkům a dokonce jim platil i některé veřejné stavby. Rozvinul se tak de facto dvourychlostní monetární systém, v němž vláda, vojáci i byrokraté těžili z výhod zlatého standardu, zatímco ostatní lidé trpěli neustále se zhoršující nekrytou měnou. Zlatý *solidus* byl vyplácen vládním úředníkům, kteří si pak za něj nakupovali zboží na trhu od lidí, kteří zoufale potřebovali zlato na zaplacení svých daní. Stát tak nalezl způsob, jak uchránit sám sebe a své služebníky před dopady inflace, a ustupoval od dřívějšího neohranabaného systému daní a výplat v naturáliích. Naproti tomu obyčejní lidé trpěli kvůli masivnímu zvyšování množství nekrytých peněz, které jim byly vnucovány jako platba za vládní rekvizice komodit, jež od nich vláda požadovala.

Jaké bychom si z příběhu Římské říše měli odnést ponaučení? Když čteme zápisky Salviana z Marseille, křesťanského kněze z počátku pátého století, kde podává výčet příčin, proč se Římský stát na západě hroutil, dozvídáme se, že římský stát na západě kolabuje proto, že si zasloužil zaniknout. Opustil totiž první předpoklad dobré vlády, jímž je přinést lidem spravedlnost. A tato spravedlnost se týká i systému zdanění. Salvian nám říká, a nemyslím si, že by přeháněl, že římská populace měla poté, co přitáhli barbari, jedno jediné přání – aby se už nikdy více *nevrátili římské výběrčí daní*. Jinými slovy, římský stát se pro něj stal nepřitelem a barbari byli vnímáni jako osvoboditelé. Toto byl nepochybně výsledek dějů, které mají svůj počátek v inflaci ve třetím století. Děkuji za pozornost.

Joseph Peden přednášel historii na Baruch College of the City University of New York. Byl osobním přítelem a kolegou Murrayho Rothbarda. Článek je přepisem přednášky, kterou Joseph Peden pronesl na Semináři o penězích a státu, jenž se konal v texaském Houstonu 27. října 1984. Z anglického originálu přeložil Vladimír Krupa alias Finist.

Arnold Kling a Nick Schulz: From Poverty to Prosperity

(pokračování ze strany 1)

autorů zodpovědná za neuvěřitelný a zcela bezprecedentní nárůst hmotného blahobytu a životní úrovně, k němuž došlo během posledních dvou století. Málokdo si bohužel uvědomuje či náležitě oceňuje, že dnešní lidé žijí – obzvláště v porovnání s fyzickým strádáním a živořením svých někdejších předků – ve „věku hojnosti“, za který vděčí v první řadě rozvinutému tržnímu hospodářství. Vedle vlastního autorského textu kniha přináší na konci jednotlivých kapitol rozhovory s deseti dobře známými ekonomy³ – čtyři z nich obdrželi „Nobelovu“ cenu za ekonomii⁴ – které tvoří přibližně polovinu jejího obsahu. Jak v samotném textu, tak v rozhovorech narazíme na celou řadu zajímavých faktů. Z toho důvodu jsem se rozhodl nabídnout čtenářům jakési shrnutí nejpozoruhodnějších poznatků, jež lze v knize nalézt.

Bezprecedentní zvýšení životní úrovně v posledních dvou stech letech

Hned v první kapitole Kling a Schulz přesvědčivě dokládají, jak obrovského nárůstu životního standardu a blahobytu jsme byli svědky v posledních dvou stoletích. Tento fakt je jasně patrný i z jednoduché tabulky, která zobrazuje vývoj reálného hrubého domácího produktu na hlavu od roku 5000 př. Kr. do dnešního doby (s. 26):

Rok	HDP na osobu, celosvětový průměr
5000 př. Kr.	\$ 130
1000 př. Kr.	\$ 160
1 po Kr.	\$ 135
1000	\$ 165
1500	\$ 175
1800	\$ 250
1900	\$ 850
1950	\$ 2030
1975	\$ 4640
2000	\$ 8175

Historická úroveň HDP na osobu

Jak vidno, zatímco ještě v roce 1500 byl průměrný životní standard pouze o 35 % vyšší než v roce 5000 př. Kr., jen během posledních 50 let 20. století se průměrný životní standard zvýšil čtyřnásobně. Od začátku 19. století se pak jedná o více než třicetnásobný růst hmotného blahobytu. Toto číslo přitom stále ještě značně podceňuje obrovský nárůst množství dostupného zboží a služeb, jakož i neuvěřitelné zvýšení kvality těchto produktů. Jak podotýká William Nordhaus, „téměř 3/4 dnešní spotřeby se radikálně liší od zboží a služeb, které byly dostupné v 19. století“ (s. 33). Většina dnešních lidí může spotřebovávat daleko více zboží a služeb při vynaložení podstatně méně práce než kdysi. Ekonomický historik Robert Fogel⁵ ukazuje, že před sto lety musela rodina vynaložit 1 700 hodin práce, než si mohla koupit zásobu jídla a potravin,

kteřá by jí vystačila na jeden rok. To představuje více než 10 měsíců při standardní týdenní pracovní době. Dnes stejné rodině k těmto účelům postačuje pouhých 260 hodin práce, tedy méně než měsíc a půl (s. 31).

Nejenže jsme mnohonásobně bohatší než dříve, ale žijeme i daleko déle a těšíme se lepšímu zdravotnímu stavu než v minulosti. Dokonce i v pokročilém stáří trpíme podstatně méně chronickými chorobami (s. 29–30). Co se týče očekávané délky života při narození, v západní Evropě dosahovala ještě v roce 1700 pouhých 37 let; do roku 1900 se zvýšila na 47 let, zatímco dnes činí již 77 až 78 let. Během jednoho století tudíž vzrostla o 30 let! Vedle zlepšení v hygienické oblasti (čistější pitná voda, mléko atd.) a pokroků lékařské vědy na tom přísluší největší zásluha právě technologickému rozvoji, díky němuž se mohutně zvětšila dodávka potravin i jejich nutriční hodnota. Jak uvádí Robert Fogel (s. 56), díky kvalitnější a hojnější stravě vzrostla mezi rokem 1864 a dneškem průměrná tělesná výška dospělých mužů v západní Evropě téměř o jednu stopu (tj. takřka o 0,3 metru). Fogel zdůrazňuje, že dnešní lidé by při denním příjmu kalorií, s nímž se museli spokojit naši předkové v 18. a 19. století, nedokázali vůbec přežít. Při naší současné podstatně větší tělesné výšce i hmotnosti by totiž takové množství kalorií stěží udrželo v provozu naše tělo, ale nebyli bychom schopni vykonávat tělesnou ani duševní práci (s. 30). Ostatně ještě v polovině 19. století nejméně 20 % západních obyvatel doslova pomalu umíralo hladu za živa; měli dostatek energie tak maximálně k tomu, aby se hodinu potulovali a pak si sednuli a pustili se do žebření. Scházela jim však energie k fyzické práci (s. 55).

Kromě toho, že jsme dnes nesrovnatelně bohatší, máme rovněž výrazně více volného času než dříve – přibližně trojnásobně (s. 31)! Zatímco v roce 1880 typický muž – hlava domácnosti – strávil každý den v průměru 8,5 hodin prací a jen 1,8 hodiny volnočasovými aktivitami, v roce 1995 připadalo na práci již pouze 4,7 hodin denně, kdežto na volnočasové aktivity 5,8 hodin (s. 32). Systematický posun směrem k volnočasovým aktivitám je dobře rozpoznatelný i z následující tabulky:

Kategorie	Podíl na celkové spotřebě	
	1875	1995
Potraviny	49%	5%
Ošacení	12%	2%
Bydlení a dlouhodobé statky	13%	6%
Zdravotní péče	1%	9%
Vzdělání	1%	5%
Ostatní	6%	7%
Volnočasové aktivity	18%	66%

Důležité také je, abychom si uvědomili, jak rychlý technologický rozvoj jsme zažili v posledních dvou stech letech. Coby ilustraci můžeme použít příklad, který dává Robert

Fogel (s. 58): od vynálezu pluhu uplynulo celých 4000 let, než lidé konečně objevili způsob, jak do pluhu zapráhnout koně a využít jeho sílu. Naproti tomu trvalo pouhých 65 let od prvního letu zařízení těžšího než vzduch, než člověk dolétl na Měsíc. Jak říká ekonom Paul Romer v rozhovoru s autory knihy (s. 80), zdá se, že čím více se toho naučíme a dozvíme, tím rychleji objevujeme nové věci.

„Koňský problém“ ve městech: automobil jako „ekologičtější náhražka“

Další pozoruhodnou skutečností, kterou uvádí ekonomický historik Robert Fogel (s. 54), je, že západním městům dříve hrozila doslova ekologická kalamita v důsledku rozšířené koňské dopravy. Tak například v New York City žilo na začátku 20. stol. kolem 200 000 koňů, kteří volně káleli, kde jim bylo libo. Celým městem se linul neustálý zápach z koňských výkalů, jež byl daleko nepříjemnější, ale i zdraví škodlivější, než jsou dnešní automobilové zplodiny. V koňských výkalech se navíc rodila celá řada nebezpečných patogenů, které byly zdrojem nesčetných nakažlivých chorob. Není divu, že lidé tehdy chápali automobil jako ekologické řešení „koňského problému“ ve městech.

Vůbec je pozoruhodné, že zatímco v rozvojových zemích jsou dnes města obvykle zdravější než vesnice, v západní Evropě tomu bylo až do čtyřicátých let 20. století naopak (tj. ve městech panovala vyšší nemocnost i mortalita než ve vesnicích). Například v Londýně po celé 19. století více lidí umíralo, než se nově rodilo, a počet jeho obyvatel se zvyšoval jen díky čistému přílivu přistěhovalců z jiných oblastí (s. 54).

Starověký Řím: drancování a vykořisťování

Ekonom William Baumol⁶ (s. 282–283) podotýká, že svobodné podnikání a podnikatelský duch byly daleko více podněcovány a podporovány institucemi, jež se vyvinuly ve starověké Mezopotámii než v Římě. Římané například jako první přišli na to, jak sestrojit funkční parní stroj – tento objev učinil Heron z Alexandrie (z římské provincie Egypt). Neuvěřitelné však je, že s tímto vynálezem nikdy nezacházeli jinak než jako s hračkou či kuriozitou, ale vůbec se jej nepokusili využít v praxi. Praktické zavádění technologických inovací, to je výsostnou rolí podnikatelů a průkopníků. Ovšem římské mravy ani kulturní normy podnikání příliš nepřály. V Římě se sice považovalo za velmi dobré a vznešené být bohatý a rozmnožovat svůj majetek, avšak nejctnostnějším způsobem, jak zbohatnout, byly válečné výboje. Co se však vnímalo jako hodné naprostého opovržení, bylo nabývání majetku prostřednictvím obchodování či podnikání. Obchod a podnikatelskou činnost tudíž provozovali zejména děti propuštěných otro-

ků. Společenské stigma spjaté se soukromým podnikáním ovšem bylo natolik silné, že jakmile tito potomci propuštěnců zbohatli, okamžitě se podnikání přestali věnovat. Ve starověkém Římě si zkrátka člověk vydobyl mnohem větší úctu, obdiv i prestiž (jakož i rozsáhlejší majetek) *válečnou aktivitou* (jež pouze násilně přesouvá existující bohatství z jedněch rukou do jiných) než *obchodem a podnikáním* (které rozšiřují bohatství mírumilovnou cestou ku prospěchu celé společnosti).

Výše uvedené lze vhodně doplnit tím, co říká americký historik Paul Johnson ve své knize *Nepřátelé společnosti*.⁷ Římský stát se územně rozrůstal výhradně prostřednictvím boje a na trh tak přicházely nespočetné zástupy otroků, jejichž cena byla poměrně nízká. Právě rozsáhlé otroctví bylo dle Johnsonova názoru jednou z příčin, proč Římané projevovali mimořádně nízký zájem o technologický rozvoj. Fyzickou práci zajišťovaly svaly otroků, takže se nikdo nepídil po mechanické energii. Na trhu nebyla žádná poptávka po technologiích, jež by lidskou práci ulehčovaly a usnadňovaly. Johnson prohlašuje (s. 20):

„Řím stál na potocích lidského potu. (...) Bohatství republiky v době jejího největšího rozkvětu pramenilo z nucené práce v provinciích, z válečné kořisti a utrpení nesčetných otroků pracujících na plantážích, jejichž vlastníci žili v Římě. S nástupem impéria tyto tendence ještě zesílily ... [Ř]ímská velkoměsta se nikdy nestala středisky vyspělého průmyslu a řemesel, ale spíše, jak konstatoval ruský historik Rostovcev, „líhni parazitů“.“

Vynález parního stroje nebyl ani zdaleka jedinou užitečnou inovací, kterou Římané nechali trestuhodně ležet ladem. Zrovna tak se nikdy ani nepokusili vyvinout vodní mlýn, ačkoliv jeho princip popsal Vitruvius. Přitom by pro ně tato inovace byla nanejvýš prospěšná, neboť každoročně spotřebovávali obrovské množství obilí a mouky. Podobných příkladů bychom našli celou řadu. Navzdory neuvěřitelnému úsilí, s nímž Římané budovali akvadukty, nikdy nevyvinuli ani ten nejprimitivnější tlakovodní systém. Přestože měli rádi umělé světlo a slavnostní osvětlení, nebyli schopni zdokonalit obyčejnou olejovou lampu a jednoduše ve velkém chrlili starý model [Johnson, s. 21].

Starověký Řím byl zkrátka založen na *rabování, nikoliv na produktivní výrobě a obchodu*. Římská prosperita v podstatě závisela na neustálém rozšiřování impéria [Johnson, s. 23]. To, že se Římané nechali zlákat zdánlivě jednodušší cestou k bohatství – totiž válečným dobýváním a vykořisťováním provincií – se jim však nakonec po zásluze vymstilo. Počínaje 2. století po Kr. se totiž začal zvyšovat tlak barbarů, což si vyžádalo neustálé posilování a rozšiřování armády. Navíc už byla vyčerpána všechna dostupná území k záboru a plundrování, či přesněji řečeno, okupace dalších území přestala být výnosná, neboť musela být vykoupena závratnými vojenskými a jinými náklady [Johnson, s. 24]. Římské impérium si tak na sebe přestalo vydělávat, a proto císařům a vládním úředníkům nezbylo, než získávat více peněz v tuzemsku. Neustále byly proto zaváděny nové daně a zvyšovány jejich sazby, což zároveň vedlo k mohutnému nárůstu byrokracie, tuhé centrální kontrole a stále silnější příklonu k donucovacímu principu. Výsledkem byla mimo jiné i masivní korupce. Vydatné dodatečné příjmy získávali císaři i tím, že systematicky znehodnocovali měnu (zlaté i stříbrné mince obsahovaly čím dál tím méně drahocenného kovu). Důsledkem tohoto počínání byl mohutný růst cen (obrovská cenová inflace), která zbídačila široké masy obyvatel. Dávno předtím, než se západní část římské říše zhroutila, nacházelo se její hospodářství na pokraji kolapsu. Viníkem byla především hustá a neprostupná síť daní a regulací⁸, jakož i další státní intervence. Někdejší poměrně vyspělá civilizace a peněžní ekonomika se rozpadla, resp. přeměnila v síť izolovaných zemědělských sídel založených na samozásobitelskému.

Budíž nám to poučením, že upřednostňovat drancování a olupování před mírumilovnou produkcí a obchodem se z dlouhodobého hlediska nevyplácí.

(Pokračování vyjde v příštím čísle.)

Matěj Šuster (matej.suster@libinst) je výzkumným pracovníkem Liberálního institutu a editorem časopisu Terra Libera

¹ Arnold Kling je znám především coby pravidelný příspěvovatel (spolu s Bryanem Caplanem a Davidem R. Hendersonem) na oblíbeném blogu Econlog (econlog.econlib.org), jenž se nachází na webové stránce Library of Economics and Liberty.

² Arnold Kling a Nick Schulz, *From Poverty to Prosperity: Intangible Assets, Hidden Liabilities and the Lasting Triumph Over Scarcity* [Encounter Books: New York, 2009].

³ Jsou jimi (dle pořadí, v jakém jsou rozhovory v dotyčné knize otištěny): Robert Fogel, Robert Solow, Paul Romer, Joel Mokyr, Douglass North, William Easterly, Edmund Phelps, Amar Bhidé, William Lewis a William Baumol.

⁴ Konkrétně: Robert Fogel, Robert Solow, Douglass North a Edmund Phelps.

⁵ Robert Fogel obdržel „Nobelovu“ cenu za ekonomii v roce 1993 a je mimo jiné autorem známé a hojně citované monografie *The Escape from Hunger and Premature Death, 1700–2100: Europe, America and the Third World* [Cambridge University Press, Cambridge, 2004].

⁶ William Baumol je mimo jiné autorem vysoce ceněné knihy *The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism* [Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2002].

⁷ Paul Johnson, *Nepřátelé společnosti* [Rozmluvy: Řevnice 1999], kapitola 2: Karcinomy antického světa, s. 19 an.

⁸ Nejenže byli rolníci tzv. připoutáni k půdě – což se stalo zárodkem pozdějšího středověkého nevolnictví a poddanství – ale řemesla i jiné profese se staly povinně dědičnými, aby úředníci mohli snadněji vybírat „předepsaný“ objem daní.

TERRA LIBERA

je vydávána společností TERRA LIBERA.

Kontaktní adresa:

TL, c/o Liberální institut,
Spálená 51, 110 00 Praha 1
E-mail: TL@libinst.cz

Její vydávání není povoleno ani schváleno žádnou státní institucí.

ZAUJAL VÁS ČASOPIS TERRA LIBERA?

Rádi byste jej dostávali pravidelně každý měsíc?
K tomu stačí si pouze zajistit členství v

Klubu přátel liberálních myšlenek

které skýtá i další výhody.

Tento klub vám nabízí tři typy členství:

Bronzové členství

Ize na jeden rok získat poskytnutím daru ve výši minimálně

500 Kč

ve prospěch LI. Bronzoví členové získají zaslání TERRA LIBERA v elektronické podobě a slevu 20 % na veškeré publikace a reklamní předměty LI.

Stříbrné členství

Ize na jeden rok získat poskytnutím daru ve výši minimálně

1000 Kč

ve prospěch LI. Stříbrní členové získají zaslání měsíčníku TERRA LIBERA v tištěné podobě a slevu 30 % na veškeré publikace a reklamní předměty LI.

Zlaté členství

Ize na jeden rok získat poskytnutím daru ve výši minimálně

10000 Kč

ve prospěch LI. Zlatí členové získají zaslání měsíčníku TERRA LIBERA v tištěné podobě, slevu 30 % na reklamní předměty LI, veškeré publikace LI v daném roce zdarma a VIP místa na akcích pořádaných LI.

A jak se stát členem

Klubu přátel liberálních myšlenek?

K registraci stačí vyplnit registrační formulář na stránkách www.libinst.cz, zaslat jej na adresu lipka@libinst.cz a poukázat zvolenou částku na účet LI (do zprávy pro příjemce prosím uveďte "DAR" a "celé jméno"), případně ji složit hotově v sídle Liberálního institutu ve Spálené ulici. V případě daru převyšujícího 1000 Kč je možné částku odečíst od základu daně z příjmu (více informací na stránkách LI).

On-line archív
TERRA LIBERA
z let 2000–2007
dostupný na stránkách

www.libinst.cz